

A Latzkovits története

Fekete Ágnesnek

1.

Néha valamelyik nagyobb könyvtárban találnak rá, néha egy antikváriumban, olykor egy elhagyatott parasztház padlásán tengernyi lom között. A jelenet díszletei többnyire egyformák. Langyos nyári délután, kinn szemerkélő eső, amit a sűrű és határozottan kellemes csenden át inkább csak sejteni lehet. Minden olyan, mint valami lassított felvétele. A mozdulatok, az ablakon át beszivárgó fény, ahogy a függönybe olykor belekap a szél. A könyv pedig kicsi és vékony. Állítólag negyedréteg alakú, puha és dísztelen bőrkötés fedí, de azért biztosan ez sem tudható. Mert a könyvről biztosan szinte semmi sem tudható.

Valaha egy olasz matematikus komoly elszánással fogott hozzá, hogy megkeresse, de erőfeszítései hiábavalónak bizonyultak, az élet csúfot űzött belőle is. Pedig nem volt ostoba ember. Összegyűjtött minden adatot, töménytelen mennyiségű adatot, foszló kódexeket, obskurus szakmunkákat böngészett éjszakákon át, és persze levelezett mindenkivel, aki olvasta már. Ha kellett, maga utazott a szemtanúkhöz, és még akkor is, utazásai közben is a táblázatait gyártotta, töménytelen mennyiségű táblázatot. Adatok a könyvről az egyik oszlopban, a másikban háborúkról, vagy épp napfogyatkozásokról, királyok és pápák trónralépéséről, Itália népességéről, a Nílus áradásáról, Franciaország exportborairól, szinte mindenről, amit csak ki tudott találni. Ötvenöt évesen kezdett hozzá az utolsó, az összes adatot egyesítő táblázat elkészítéséhez, és hatvanhárom éves volt, amikor befejezte a munkát. Nicolò Verocchio 1663. június 25-én hagyta el Páduát. Számításai szerint a könyvet öt hét múlva egy eldugott liszaboni kocsmában kellett volna megtalálnia, és ő elutazott Liszabonba, és várt kitartóan, néha még reménykedett is. Minden olyan volt, amilyennek elképzelte. A délután szemerkélő eső, az ablakon át beszivárgó fény, minden pont olyan. De Nicolò Verocchio nem találta meg a könyvet, hasztalan kereste annyi éven át.

Sokan szentelték már egész életüket a könyv felkutatására, és voltak közöttük olyanok is — kevesen, igaz, nagyon kevesen —, akiknek sikerült. Többnyire azonban olyanok bukkantak rá, akik soha még csak nem is hallottak róla. A realista Philipp Melanchthon a könyv keresését teljesen értelmetlennek nyilvánította, viszont Robert Fludd szellemes replikája szerint, bár a könyvet valóban értelmetlen keresni, épp oly értelmetlen nem keresni is. És Robert Fludd egész életében a könyvet kereste.

Érdekes, hogy akik így vagy úgy rátalálnak, azok azonnal felismerik. Iskolázatlan bűnözők, tudós professzorok, egyszerű paraszt-asszonyok és bibliofil különcök, valamennyien azonnal. Egy magdeburgi ítéletvégrehajtó paradox módon saját lakásában bukkant rá, egy régi utazóláda mélyén, és szinte még bele sem olvasott, máris pontosan tudta, mit tart a kezében. Otthagyta a munkáját, otthagyta a családját, és soha senki nem hallott róla többé. Egyébként az sem teljesen igaz, hogy a könyv olvasói valamennyien megváltoznak. Erica Withbread, aki szamaritánus nővérként dolgozott egy oxfordi kórházban, s a kórház igazgatója szerint olyan jó, olyan jó-ságos volt, hogy annál jobbat már elképzelni sem lehet, ugyanolyan maradt, mint korábban. Az azonban kétségtelen tény, hogy az esetek döntő többségében — és ez az egy, ami biztosan tudható —, szóval, az esetek döntő többségében a könyv olvasói egészen átalakulnak. Egy flamand nemes például csodálatos és egyben rettentő metamorfózison ment keresztül, valamikor a tizenhetedik század közepén. A csendes és szolid fiatalemberből vérivó fenevad lett, igazi szörnyeteg, aki éjszakánként késsel vágta át áldozatai torkát, s végül feldühödött parasztok verték agyon saját birtokán.

Sokan kutatták már a könyv hatásának titkát (pszichológusok, fizikusok, még vegyészek is), de persze nem jutottak semmire. A változások zöme — úgy tűnik — a személyiség leglényegesebb jegyeit érinti, hihetetlenül gyorsan megy végbe, gyakorlatilag érzékelhetetlen, és az ember rögtön a végeredményt látja. Egy részeges és agresszív prágai hentes egyik pillanatról a másikra könyveket kezdett el gyűjteni, minden szabadidejét olvasással töltötte, és csakhamar megírta első verseit. Volt, aki ugyanilyen hirtelen saját anyanyelvét felejtette el, viszont minden előképzettség nélkül kiváló grécista lett belőle, és a lehető legnagyobb természetességgel beszélt latinul. Az efféle változások rendszerében kétség kívül van némi ráció. Nem lehet azonban mit kezdeni az olyan esetekkel, amikor a klausztro-

fóbiás hivatalnok, aki képtelen lífttel utazni, egyik napról a másikra rászokik a cigarettára, és literszámra, szenvedélyesen issza a kávé. Ugyanígy elgondolkodtató annak az ír teniszezőnek a története, aki korábban jobb kézzel kereste a kenyerét, a könyv olvasása után pedig ballal, de az eredményei nem javultak, nem is romlottak semmit. A rendszer tehát teljesen kiszámíthatatlan, a változások irányát képtelenség prognosztizálni.

Ugyanígy teljes sötétben tapogatózunk a könyv tartalmát illetően, hisz maguk az érintettek zavarnak össze mindent egymásnak homlokegyenest ellentmondó nyilatkozataikkal, képtelenebbnél képtelenebb állításaikkal. Egy hongongi fiatalasszony határozottan kijelentette, hogy a könyv a Karamazov testvérek kínai fordítását tartalmazza. Egy francia festő szerint Héliodórosz Áithiopikájának elvesztett folytatását, mások Hennész Trismegisztosz eredeti műveiről, gimnáziumi orosz grammatikáról, vagy épp az alkimista Sir Kenelm Digby Chymical Secrets című tanulmányáról beszélnek. A Zeitschrift für Klassikafilologie 1968-as évfolyamában Albert Klotz megjelentetett három ismeretlen Anakreón költeményt. Ezeket — érthető okokból — modern, de ugyanakkor figyelmetérdemlően tehetséges hamisítványoknak nevezte, a szerzőt egy Martin Roselli nevű olasz villamosmérnök személyében jelölve meg, aki saját állítása szerint egy szót sem tudott görögül, s a verseket a könyvből másolta ki. De az egészben az a legcsodálatosabb, hogy — akár Anakreón verseiről van szó, akár nem — Roselli valószínűleg nem hazudott. Igen, ezek az emberek szentül hiszik, hogy az igazat mondják, az egyetlen, legvégső igazságot, vagyis a könyvet magát, és ehhez megdöbbentő makacssággal ragaszkodnak. Szeretnek mesélni. Mindig a könyvről mesélnek, hogy miért volt képtelenség nem elolvasni, miért volt képtelenség egyszerűen visszatenni a polcra, és azonnal megfeledkezni róla. Már Nicolo Verocchio feljegyezte, hogy mennyire határozott, meggyőző és egyszersmind fenséges minden szavuk, az emberek lenyűgözve hallgatják őket órákon keresztül. És persze az előadás szünetében odakinn elered az eső, épp csak szemerkél. Mint valami lassított felvételen. A mozdulatok, az ablakon át beszivárgó fény, meg ahogy a függönybe olykor belekap a szél.

2.

A Killersatz, vagyis a gyilkos mondat elméletét Rudolf Gottlieb Rausch, a pszicholingvisztika egyik megteremtőjeként számon tartott neves erlangeni professzor dolgozta ki, valamikor a hatvanas évek közepén. Rausch szerint az orvosi szempontból indokolatlan, sőt, az ugyane szempontból indokolt halálesetek jelentős része is legvégső soron a nyelv struktúrájában rejlő óriási veszélyforrásra, vagyis a Killersatzok létrejöttére lenne visszavezethető. Ez annyit tesz, hogy amennyiben egy tetszőleges nyelvi megnyilatkozás adott szegmense gyilkos mondatot tartalmaz, s azt valaki elolvassa vagy kimondja (akárcsak magában is), akkor az illető meghal. Rausch természetesen nem egy meghatározott mondatra, még csak nem is bizonyos konkrét mondatokra gondolt. Ellenkezőleg. Lépten-nyomon azt hangsúlyozta, hogy a véletlenek szerencsétlen egybeesése folytán gyakorlatilag bármely mondat betöltheti a Killersatz szerepét. Úgy vélte, a pszicholingvisztika legfőbb feladata olyan nyelvi szűrők, ahogy ő nevezte, „filterek” kidolgozása, melyek megakadályozzák a veszélyes struktúrák létrejöttét. Azokét, melyekben egy mondat ölni képes.

Rausch 1972-ben publikálta elméletét, heves támadásokra számított, de csalódnia kellett. A szakma még csak vitatni sem tartotta érdemesnek dolgozatát, s ő másfél év múlva úgy mondhatta fel erlangeni professzúráját, hogy az ez alkalomra megjelentetett Rausch-bibliográfiából tanítványai e cikk adatait tapintatosan kihagyták. Ő viszont nehezen viselte az ilyesmit. 1975 tavaszán kiadott egy rövid, saját maga által komponált szöveget, mely állítólag tartalmaz egy gyilkos mondatot. Pontosabban, tartalmazna egy gyilkos mondatot, amennyiben Rausch azt a bizonyos filtert nem építette volna be a struktúrába. Az ominózus szövegrész egy koldusról szól, aki a tizenkilencedik század közepén óriási összegeket adományozott „egy poros, nevesincs sziléziai kisváros” polgárainak. Nos, ez a publikáció már nem maradt reakciók nélkül, s Erlangen egykori professzorát nyíltan, vagy olykor kevésbé nyíltan elmebetegnek nyilvánították a bírálók. És Rausch ezt is rosszul viselte. 1976 januárjában bejelentette, hogy felolvassa a történetet, mégpedig a történet „filter nélküli variánsát”. A felolvasásra, mely valóban a profeszszor halálával végződött, s melyet kívánsága szerint filmre is vettek — a filmet az erlangeni egyetemi könyvtár videotékája ör-

zi —, tehát a felolvasásra csak három év múlva, 1979 februárjában került sor. A felvételek arról tanúskodnak, hogy a felolvasáson komoly szakember nem jelent meg, a résztvevők döntő többsége (ezt utólag derítették ki) nem volt tisztában a dolog jelentőségével.

Rausch tényleg csak néhány apró változtatást hajtott végre a szövegen. A publikációban közölt Spiellenberg névalak helyett például mindenütt következetesen a Spiellenberger névalakot használta. Az „annyira félénken” helyett az „olyan félénken”, az „a fatelep tulajdonosának sokkal nagyobb összeget nyújtott át” helyett az „a fatelep tulajdonosának kétszer akkora összeget adott át”, „a templom körül” helyett a „templom lépcsőin”, a „rengeteg ember érkezett a környék városából” helyett a „rengeteg ember érkezett a környék falvaiból, városaiból” formulát alkalmazta. Beiktatott továbbá két új mondatot: „Felét a menhely, felét a városi kórház kapta meg, a polgárok nagy meglepedésére.” „És valamennyien meglepődtek, mint talán soha még életükben.” Elhagyott néhány határozót, néhol többesszámot használt egyes szám helyett, de a két szöveg szinte teljesen ugyanaz maradt. A gyilkos mondatot csak magában mormolta el. Ennek kizárólag publikált, s filterrel ellátott változatát ismerjük, a folytatás pedig sem a publikációból, sem a felolvasásból nem derül ki. Íme a történet:

„1860 májusában megdöbbenő jelenet szemtanúi lehetek egy poros, nevesincs sziléziai kisváros lakói. Mikor a városi tanács egyik tagja, Georg Spiellenberger kilépett a templom kapuján, s épp aprópénz után kutatott a zsebében, hogy azt annak rendje és módja szerint rászoruló hittestvérei közt ossza szét, váratlanul egy idős koldus lépett elé, és egy vékony köteg bankjegyet nyomott a tanácsos kezébe. Az is kiderült, hogy a koldus a pénzt nem valamely jótékony, sőt, nem is egyházi célra szánja, hanem kifejezetten a tanácsosnak kívánja ajándékozni, „minthogy annak leánya hamarosan férjhez fog menni”. A pénzt olyan alázatosan, olyan félénken adta át, mintha maga kérné, majd — anélkül, hogy bármiféle reakcióra várna — eltűnt a templomból kiözönlő tömegben. Spiellenberger csaknem elsüllyedt szegyenében. Három nappal később újabb meglepő eseményre került sor. A város főbírájának, s a család jóbarátjának, Georg Topschernek fia, Michael, váratlanul, tehát a szülőkkel való előzetes egyeztetése nélkül megkérte Susanna Spiellenberger kezét, s a kisasszony boldogan igent mondott. A koldus szavai tehát örömteli próféciaivá váltak, az egész város

csakhamar erről beszélt. Spiellenberger a koldustól kapott pénzt, amely olyan rendkívüli összegnek semmiképpen sem számított, de azért jelentős summa volt, szóval Spiellenberger némi vívódás után jótékony célokra fordította a pénzt. Felét a menhely, felét a városi kórház kapta meg, a polgárok nagy meglepedésére.

Az elkövetkező napokban többen feismerni vélték a templom lépcsőin, vagy a főtéren kéregető öregembert, szívesen adtak neki, a szokásosnál többet is, megjegyezték az arcát, melyet mindenki titokzatosnak, de legalábbis furcsának talált. Számítottak rá vasárnap. Spiellenberger még azt is eltökélte, hogy igen nagyvonalú gesztussal vizonozza az ajándékot, hogy a koldust meghívja leánya esküvőjére, mondandóját már jóelőre megfogalmazta. Nos, valamennyien csalódtak. És valamennyien meglepődtek, mint talán soha még életükben. Mert egyrészt a koldus vasárnap nem jött el a templom bejáratához, másrészt a főtér szemközti oldalán Ulrich Graabnak, a fatelep tulajdonosának, kétszer akkora összeget adott át, mint egy héttel korábban, megmentve ezzel őt a totális összeomlástól, melytől csak egy hajszál választotta el. Az elkövetkező hét hihetetlen izgalomban telt el. Az emberek napjában többször is lesétáltak a templom elé, és szerencsésnek tartották magukat, ha némi pénzt nyomhattak az öreg markába, aki szeliden, alázatosan köszönte meg az adományokat, tisztelettudóan és szűkszavúan válaszolt a hozzá intézett kérdésekre. Épp ezért valahogy nehéz volt megszólítani. Kedden a kocsmáros Hans Hirscher egyik cselédjével meleg ételt küldött neki. A koldus, aki nagyon hálásnak látszott, egyetlen szelet kenyeret fogyasztott csak el, az ebéd többi részét a szemmel láthatóan éhes kamasznak adta. Hans Krüger, a főbíró kicsapongásra is hajlamos keresztfia, akit azért ettől függetlenül is jóra való, tisztességes fiatalembernek ismertek, botrányos viselkedésével hívta fel magára a figyelmet. Kijelentette, hogy vasárnap egy tapodtat se tágít majd a koldus mellől, „tudniillik rengeteget veszített előző éjszaka a kártyán”. Mindezt persze nem gondolta komolyan, sokan viszont komolyan gondoltak ilyesmire, csak épp nem beszéltek róla. És vasárnap Hans Krüger kapta az óriási összeget, becsületére legyen mondva, először tényleg el se akarta fogadni. De aztán elfogadta. Otthagyta a várost, örökre, s ki tudja miért, Zürichben telepedett le.

A koldusból pedig látványosság lett. Rengeteg ember érkezett a környék falvaiból, városaiból nap nap után, hogy láthassák, hogy néha valószínűtlenül nagy összegeket adományozhassanak neki,

amit ő hol sikerrel, hol sikertelenül próbált visszautasítani. „Kérem, ne tegye” — ezt mondta ilyenkor, és a szeme szomorú volt.”

Ekkor a neves erlangeni professzor, Rudolf Gottlieb Rausch, arccal az asztalra borult és meghalt. Az orrából és a füléből vér szivárgott, nagyon diszkréten, épp csak egy kevés. Akik ott voltak, és akik ismerték a teóriát, szóval ők azóta is hisznek benne, bár ők inkább tudásról, mint hitről beszélnek. Mások agyvérzést, véletlent emlegetnek. Különös, nagyon különös véletlent.

Szeged

Latzkovits Miklós